

UOT: 63, 502, 911.2, 912

AZƏRBAYCANDA TƏBİİ-KƏND TƏSƏRRÜFATI RAYONLAŞDIRILMASININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

Akif Həmzə oğlu Vəliyev, i.ü.e.d.
Aqrar Tədqiqatlar Mərkəzi, elmi katib

e-mail: akif.valiyev@atm.gov.az

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi ekoloji mühitdə baş verən dəyişikliklərin iqtisadiyyatın önəmli sahəsi kimi kənd təsərrüfatına təsirini dəyərləndirmək üçün “iqlim-torpaq-bitki” modeli əsasında ölkənin təbii-kənd təsərrüfatı rayonlaşdırılmasının müasir tələblər baxımından təkmilləşdirilməsindən ibarətdir. Tədqiqatda elmi abstraksiya, araşdırma, sistemli və müqayisəli təhlil, məntiqi ümumiləşdirmə üsulları tətbiq olunmuşdur.

Məqalədə Azərbaycanın indiyədək hazırlanmış təbii-kənd təsərrüfatı rayonlaşdırılması sxemləri (sistemləri) təhlil olunmuş, onlarda olan çatışmazlıqlar göstərilmişdir. Eyni zamanda müasir şəraitdə ətraf mühitin təsirlərini nəzərə almaqla təbii sərvətlərin (torpaq və su ehtiyatlarının) səmərəli istifadəsi, ölkə ərazisində kənd təsərrüfatı sahələrinin düzgün yerləşdirilməsi tələblərinə uyğun yeni təbii-kənd təsərrüfatı rayonlaşdırılması təklif olunmuşdur.

Tədqiqatın nəticəsi kənd təsərrüfatı bitkilərinin ölkə ərazisi üzrə düzgün yerləşdirilməsində, müasir aqrotexniki tədbirlərin tətbiqində, kənd təsərrüfatının inkişafı ilə bağlı müvafiq proqram və layihələrin hazırlanmasında, həmçinin aidyyəti ali təhsil müəssisələrinin tədris prosesində, fənn proqramlarının və dərs vəsaitlərinin hazırlanmasında istifadə oluna bilər.

***Açar sözlər:** kənd təsərrüfatı, rayonlaşdırma, təbii-iqtisadi rayonlaşdırma, ətraf mühit, iqlim, fəal temperatur, torpaq tip və yarımtypləri, kənd təsərrüfatı bitkiləri.*

Giriş

İnsan yarandığı gündən yaşaması üçün təbiətin ona lazım olan ayrı-ayrı komponentlərindən (havadan, torpaqdan, sudan, canlı və cansız aləmdən, yeraltı və yerüstü sərvətlərdən) kifayət qədər istifadə edir. Bu komponentlərin uzun illər ərzində kor-təbii istifadə olunması (çox hallarda istismar edilməsi) nəticəsində dünya miqyasında ətraf mühit dəyişməyə məruz qalmışdır. Belə dəyişmə müasir dövrdə daha da kəskinləşmişdir.

Müasir şəraitdə atmosferin ozon qatının dağılması, iqlimin getdikcə istiləşməsi, səhrələşmə prosesinin zaman ötdükcə daha geniş əraziləri əhatə etməsi, bioloji müxtəlifliyin kəskin azalması, təbii sərvətlərin plansız istifadəsi, meşələrin systemsiz qırılması, ətraf mühitin çirklənməsi və s. ilə

əlaqədar müxtəlif xəstəliklərin geniş yayılması və yeni xəstəliklərin əmələ gəlməsi dünyanı narahat edən ən mühüm qlobal problemlərdəndir. Vaxtında qeyd olunan problemlərin aradan qaldırılması üçün lazımi tədbirlərin həyata keçirilməməsi, kiçik və ya əhəmiyyətsiz bir təbiət hadisəsi kimi dəyərləndirilən problemlər indi artıq cəmiyyət qarşısında qlobal və ağılagəlməz fəlakətlərlə başa çata biləcək bir prosesə çevrilmişdir.

Dünya əhalisinin getdikcə artması, təbii sərvətlərdən istifadənin durmadan çoxalması, iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində yeni texnologiyaların tətbiqi, istehsalın genişlənməsi, landşaftların antropogen təsirlərdən dəyişməsi, beynəlxalq təsərrüfat əlaqələrinin genişlənməsi və mürəkkəbləşməsi və s. insanı əhatə edən ətraf mühitə antropogen təzyiğin artmasına səbəb olmuşdur. Bunlar nəticədə cəmiyyətin sosial-iqtisadi səviyyəsinin qeyri-bərabər və kəskin fərqli inkişafına gətirib çıxarmışdır. Bu fərqlilik ilk növbədə dünya əhalisinin müəyyən təbəqəsinin müasir texniki-iqtisadi inkişafın sürətindən bəhrələnməklə həddindən artıq varlanması, digər təbəqənin isə yoxsulluğunun getdikcə dərinləşməsi nəticəsində insan sivilizasiyasının və onu əhatə edən ətraf mühitin təhlükə qarşısında qalması ilə səciyyələnir. Digər tərəfdən, müxtəlif ərazilərdə iqtisadiyyatın mövcud inkişaf sürəti ilə ətraf mühitin mühafizəsi problemlərinin həll edilməsi arasında yaranmış fərqi getdikcə daha da artması, qlobal ekosistemlərə mənfi təsirin güclənməsi ilə müşayiət olunur. Ətraf mühitin mənfi təsirləri digər sahələrdən fərqli olaraq mövsümi xarakterli kənd təsərrüfatında daha kəskin formada özünü göstərir. Bu baxımdan ətraf mühit amillərinin müxtəlif istiqamətlərdə kənd təsərrüfatına təsirinin öyrənilməsi günümüzün ən aktual məsələlərindəndir.

Məqalənin məqsədi ətraf mühit amillərinin təsirini nəzərə alaraq “iqlim-torpaq-bitki” modeli əsasında kənd təsərrüfatının müasir tələblər səviyyəsində dayanıqlı inkişafının təmin edilməsi baxımından ölkənin təbii-kənd təsərrüfatı rayonlaşdırılmasının təkmilləşdirilməsindən ibarətdir.

İqlim dəyişmələri və təbii-kənd təsərrüfatı rayonlaşdırılmasına yeni tələblər

Hazırda dünyanı narahat edən qlobal problemlərdən biri olan iqlim dəyişmələrinə xüsusi önəm verilir. Çünki dünyada onun fəsadları artıq özünü göstərir. Belə ki, iqlim dəyişmələri üzrə Hökumətlərarası Ekspertlər Qrupunun 4-cü Hesabatında göstəriləndiyi kimi, son 100 ildə Yer kürəsində orta illik temperatur $0,8^{\circ}\text{C}$ artmış, Okeanın səviyyəsi 15-25 sm qalxmış və okeanların qızma dərinliyi 3000 metrə çatmışdır. Yer kürəsində sərf olunandan xeyli artıq enerji qalır ki, bu da okeanların və yer səthinin qızmasına sərf olunur. Artıq qalan enerjinin yalnız $1/5$ hissəsi təbii amillər hesabına yaranır, qalanı isə antropogen təsirlərdən troposferin yuxarı qatında əmələ gələn İstilik Effekti Yaradan Qazlardır. Hesablamalara görə, bunlardan karbon qazının konsentrasiyası son 100 ildə 1,4 dəfə, metan qazının konsentrasiyası 2 dəfə, azot-1-oksidin konsentrasiyası isə 20-25% artmışdır (8). Hətta əvvəllər atmosferdə müşahidə olunmayan hidroxlorfülorkarbonların konsentrasiyası son 70 ildə artmağa başlamışdır. Təbii ki, yaranan bu artıq enerjinin Yer səthində qeyri-bərabər paylanması son illərdə müxtəlif ərazilərdə sellərin, daşqınların, subasmların, güclü küləklərin, çovğunların, tufanların, doludüşmələrin, okeanlarda fırtına və qasırğaların, torpaq sürüşmələrinin və s. daha tez-tez baş verməsinə səbəb olur.

Təəssüflər olsun ki, dünyanın kiçik bir parçası olan Azərbaycan da belə qlobal iqlim dəyişmələrinin təsirindən kənarda qalmamışdır. Belə ki, son 100 ildə ölkəmizin ərazisində orta illik temperatur $0,4-1,3^{\circ}\text{C}$ -yə qədər artmış və ərazi üzrə qeyri-bərabər paylanmışdır. Məsələn, Böyük Qafqazın yüksək dağlıq ərazilərində orta illik temperaturun $1,1-1,3^{\circ}\text{C}$ artması müşahidə olunmuş,

aylıq yağış normasının bir neçə gün ərzində düşməsi kiçik dağ çaylarında sel və daşqınların əmələ gəlməsinə səbəb olmuşdur. Suvarma əkinçiliyində müstəsna əhəmiyyətə malik olan Kür və Araz çaylarının müəyyən zaman kəsiyində daşması və ya su səviyyəsinin kəskin azalması nəticəsində iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinə, xüsusilə təbii hadisələrə həssas olan kənd təsərrüfatına ciddi ziyan dəymişdir.

İqlimin dəyişməsi nəticəsində kənd təsərrüfatında əsas istehsal vasitəsi sayılan torpaqların deqradasiyası müşahidə olunur və landşaftda səhrələşmə prosesi sürətlənir. Quraqlıq baş verəndə su qıtlığı yaranır, kənd təsərrüfatı bitkilərinin suya tələbatı tam təmin olunmur ki, bu da bitkilərin məhsuldarlığının aşağı düşməsi və keyfiyyət göstəricilərinin pisləşməsi ilə nəticələnir. Mövsümə uyğun olmayan istiləşmə kənd təsərrüfatı bitkilərində müxtəlif xəstəliklərin, heyvanlar arasında isə yeni epidemiyaların yayılması ehtimalını artırır. Yaxud, eyni zamanda temperaturun və rütubətliyin kəskin artması müxtəlif kol və qamışlıq bitkilərinin daha sürətli inkişafına gətirib çıxarır ki, bu da kənd təsərrüfatı bitkilərində və heyvanlarda parazitlik edən müxtəlif xəstəliklərin yayılmasına geniş şərait yaradır.

Azərbaycan iqlim dəyişmələrinə çox həssas olan ölkələrdəndir. Çünki relyefin şaquli və üfüqi zonallıq prinsipinə əsaslanması dünyada mövcud olan 11 iqlim tipinin 9-nun burada əmələ gəlməsinə zəmin yaratmışdır. Vaxtilə 20 ildə bir dəfə baş verən ekstremal hava şəraiti hazırda 2 ildən bir baş verir. Ona görə də hazırki şəraitdə kənd təsərrüfatında istehsal modellərinə yenidən baxıb təkmilləşdirmək, müasir becərmə texnologiyalarının və suvarma metodlarının tətbiqini təmin etmək vacibdir.

Yuxarıda göstəriləyi kimi, cəmiyyətin inkişaf səviyyəsinə təsir göstərən ətraf mühit amilləri böyük regional fərqlərə malikdir. Bu fərqlər insanın yaşayışını şərtləndirən təbii şəraitdə, coğrafi xüsusiyyətlərdə, əhalinin yerləşməsində və məşğulluğunda, təbii sərvətlərin az yaxud çox olmasında və ərazi üzrə paylanmasında iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinin, xüsusilə kənd təsərrüfatının inkişafı istiqamətlərində daha aydın şəkildə özünü göstərir.

Belə fərqli cəhətlərin (xüsusiyyətlərin, amillərin) cəmiyyətin inkişafına təsiri öyrənildikcə həmin təsirlərin vaxtında qarşısının alınması, eləcə də aradan qaldırılması məqsədilə istər-istəməz onların ümumiləşdirilməsi, birləşdirilməsi və ya əlaqələndirilməsi zərurəti qarşıya çıxmışdır. Bu zərurət sonradan fərqliliklərin müxtəlif məqsədlər üçün rayonlaşdırılması məsələlərinin meydana gəlməsinə səbəb olmuş və elm inkişaf etdikcə bu məsələ də alimlərin diqqətini daha çox cəlb etmişdir.

Rus alimi K.İ. Arsenyev hələ 1819-cu ildə müxtəlif rayonlarda kənd təsərrüfatı bitkilərinin inkişafını öyrənmək üçün Rusiyanın Avropa və Asiya hissələrini 10 sahəyə bölməyi təklif etmişdi. O, tədqiqatın nəticəsi olaraq sonradan özünün “Kənd təsərrüfatı məqsədləri üçün Rusiyanın təbii-tarixi rayonlaşdırılması” əsərini yazmışdı. Bu əsər Çar Rusiyasının nəzarətində olan bütün ərazilərdə kənd təsərrüfatı məqsədilə rayonlaşdırmaların aparılmasının əsasını qoymuşdur (1).

Azərbaycan əvvəllər Çar Rusiyasının, Sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra isə (1991-ci ilə qədər) SSRİ-nin tərkibində olduğu üçün təbii ki, onun inkişafı da ümumi dövlət prinsiplərinə əsaslanırdı. Çar Rusiyası dövründə Azərbaycanın təbii-tarixi şəraiti zəif öyrənilmiş olsa da, Sovetlər dönəmində müxtəlif sahələrdə ümumittifaq üzrə aparılan tədqiqatlar ona da şamil edilmişdir. Bu illərdə Azərbaycanın ərazisində ətraf mühitə, torpaq-bitki örtüyünə, iqlimə, kənd təsərrüfatına, iqtisadiyyata və s. görə rayonlaşdırmalar aparılmışdır (1, 2, 3, 6, 7).

Hələ keçən əsrin 70-ci illəri və 80-ci illərinin əvvəllərində ümumilikdə Sovet İttifaqı ərazisində

və ona daxil olan respublikalarda, o cümlədən Azərbaycanda ümumittifaq bölgü sistemi çərçivəsində təbii-kənd təsərrüfatı rayonlaşdırılması aparılmışdır. Rayonlaşdırmanın nəticələri 1983-cü ildə rus dilində dərc olunmuş “SSRİ-nin təbii-kənd təsərrüfatı rayonlaşdırılması və torpaq fondunun istifadəsi” adlı əsərdə öz əksini tapmışdır (4).

Bu rayonlaşdırmada ölkəmizin ərazisi ümumittifaq rayonlaşdırılma sisteminə görə yalnız isti enlik qurşağına aid edilmişdir. Azərbaycan təbiətinin zənginliyi və mürəkkəbliyi olduğu kimi dəqiqliklə burada təsvir edilməmişdir, ərazidə mövcud olan şaquli zonallıq prinsipi nəzərə alınmamış, mülayim və soyuq iqlim qurşaqları rayonlaşdırma sistemində öz əksini tapmamışdır. Azərbaycan ərazisi cəmi iki zonada təmsil olunmuşdur: 1) Subtropik dağətəyi-yarımsəhra zonasında, 2) Qafqaz-Kırım dağlıq vilayətində. Rayonlaşdırmada kənd təsərrüfatı istehsalında mühüm əhəmiyyəti olan effektiv (fəal) temperaturların cəmi, bioiqlim potensialı kimi göstəricilər barədə düzgün olmayan məlumatların yer alması onların əhəmiyyətini tamamilə itirmiş, qiymətləndirmənin nəticələrinə böyük xələl gətirmişdir. Bu və ya digər xarakterli nöqsanlar rayonlaşdırmanın təcrübi istifadəsini çətinləşdirmiş, düzgün olmayan nəticələrə və ciddi anlaşılmaazlıqlara gətirib çıxarmışdır.

Respublika müstəqillik əldə etdikdən sonra iqtisadi sistemdə baş verən dəyişikliklər iqtisadiyyatın bütün sahələrində olduğu kimi, kənd təsərrüfatında da inkişafın bazar iqtisadiyyatı prinsiplərinə uyğunlaşdırılmasını zəruri etdi. Kənd təsərrüfatında qarşıda duran vacib vəzifələrin bazar iqtisadiyyatı prinsiplərinə uyğunlaşdırılması ilə yanaşı, aparılmış təbii-kənd təsərrüfatı rayonlaşdırılmasında yuxarıda qeyd olunan çatışmazlıqları aradan qaldırmaq üçün rayonlaşdırmanın müasir tələblərə uyğun yenidən aparılmasına ehtiyac yaranmış oldu. Bunu nəzərə alaraq respublikada bu işə məsul olan Azərbaycan Dövlət Yerquruluşu Layihə İnstitutunun sifarişi ilə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Coğrafiya İnstitutu tərəfindən müasir tələblərə uyğun Azərbaycan Respublikasının təbii-kənd təsərrüfatı rayonlaşdırılması aparılmış, işlər 1994-cü ildə başa çatdırılıb sifarişçiyə təqdim edilmişdir (4).

Təbii ki, bu təbii-kənd təsərrüfatı rayonlaşdırılması keçmiş ümumittifaq sistemi üzrə aparılmış rayonlaşdırmadan müsbət cəhətləri ilə fərqlənirdi və sifarişçinin, həmçinin məsələ ilə əlaqədar olan dövlət təşkilatlarının tələblərini əsasən əks etdirirdi. Bu rayonlaşdırmanın əsas məqsədlərindən biri kənd təsərrüfatı istehsalının təbii əsaslarını və ayrı-ayrı ərazilərin malik olduğu təbii potensialı müəyyən edib kəmiyyətə göstərməkdən ibarət olmuşdur.

Rayonlaşdırma iki hissədən ibarət aparılmışdır.

Birinci hissə respublikanın təbii-kənd təsərrüfatı rayonlaşdırılmasını əhatə etmiş və rayonlaşdırma 1:1500000 miqyasında xəritələşdirilmişdir. Burada təbii torpaq örtüyü, iqlim (aqroiqlim) və landsaft xüsusiyyətləri səciyyələndirilmişdir. Səciyyədə rayonların yerini bildirən müvafiq indeksləri, geomorfoloji quruluşu, istilik və rütubətlə təminatı, vegetasiya dövrünün uzunluğu, ikinci məhsul alma imkanları, kənd təsərrüfatı istehsalında istifadə olunan əsas torpaq tipləri və onların meliorativ vəziyyəti, təsərrüfatların əsas istiqaməti və ixtisaslaşmanın təbii əsasları haqqında olan bəzi məlumatlar öz əksini tapmışdır.

Azərbaycanın təbii-kənd təsərrüfatı rayonlaşdırılmasında müəlliflər təbii amillərin ərazidəki ümumi və fərqli cəhətlərinə, onların qruplaşdırılması imkanlarına, inzibati və təbii-coğrafi rayonların sərhədlərinin mümkün qədər əlaqələndirilməsinə xüsusi önəm vermişlər. Bu rayonlaşdırmada indiyə kimi respublikada aparılmış fiziki-coğrafi, aqroiqlim, təbii-kənd təsərrüfatı rayonlaşdırmalarının, eləcə də torpaq tipologiyası və kənd təsərrüfatının ixtisaslaşması prinsipləri

də nəzərə alınmışdır. Rayonlaşdırmada aşağıdakı taksonomik vahidlər qəbul edilmişdir:

- təbii-kənd təsərrüfatı iqlim qurşaqları, təbii-kənd təsərrüfatı vilayətləri və yarımvilayətləri, təbii-kənd təsərrüfatı rayonları.

Bu sistem Ə.C. Əyyubovun qəbul etdiyi qlobal aqroiqlim rayonlaşdırma sisteminin tətbiqi üçün təkmilləşdirilmiş variant idi (6).

İkinci hissə ölkənin ümumi ərazisinin istehsal səciyyəsinə görə qiymət (kadastr) rayonlaşdırılmasına həsr olunmuşdur. Burada hər bir kadastr rayonunun əsas xüsusiyyətlərinin izahı verilmiş, rayonlaşdırmanın 1:1500000 miqyasında xəritəsi tərtib edilmiş, kadastr rayonunun daxilində təsərrüfatın istehsal istiqaməti, ixtisaslaşmanın əlverişliliyi, işçi qüvvəsi və bəzi sosial problemlər barədə qısa məlumatlar yer almışdır. Bu rayonlaşdırmaya sonrakı tədqiqatlarda diqqət ayırmaq nəzərdə tutulmuşdur.

Təbii-kənd təsərrüfatı rayonlaşdırılmasının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

Hazırkı tədqiqatda yalnız birinci hissəyə, yəni respublikanın təbii-kənd təsərrüfatı rayonlaşdırılması məsələsinə diqqət yetirilmişdir. Qeyd edilən təbii-kənd təsərrüfatı rayonlaşdırılmasında respublikanın ərazisini 3 iqlim qurşağına və ona uyğun olaraq 5 vilayətə, 6 yarımvilayətə, 35 rayona ayırmışlar. Bu rayonlaşmanın materiallarından istifadə etmək üçün müvafiq cədvəllər və xəritələr tərtib edilmişdir. Cədvəl və xəritələrdə rayonlaşmanın taksonomik vahidlərini əks etdirmək üçün aşağıdakı qaydada indeksləşdirmə aparılmışdır.

Təbii-kənd təsərrüfatı iqlim qurşaqları: İsti (İ), Mülayim (M), Soyuq (S);

Təbii-kənd təsərrüfatı vilayətləri: Böyük Qafqaz (BQ), Kiçik Qafqaz (KQ), Kür-Araz (KA), Talış (T), Naxçıvan (N);

Təbii-kənd təsərrüfatı yarımvilayətləri: Böyük Qafqazda – I-Cənub yamac, II-Cənub-Şərq yamac, III-Şimal-Şərq yamac; Kiçik Qafqazda – I-Şimal yamac, II-Şərq yamac, III-Cənub yamac;

Təbii-kənd təsərrüfatı rayonları: 1, 2, 3, 4, 5.... və sairə.

İndeksləşmədə təbii-kənd təsərrüfatı iqlim qurşaqları və təbii-kənd təsərrüfatı vilayətləri üzrə adların baş hərfləri, təbii-kənd təsərrüfatı yarımvilayətləri rum rəqəmləri (I, II, III), təbii-kənd təsərrüfatı rayonları isə adi rəqəmlərlə (1, 2, 3), isti qurşaqda subtropiklik – İI kimi verilmişdir. Məsələn, BQ-I-İ 1-2 indeksi belə oxunur: Böyük Qafqaz vilayəti, Cənub yamac, isti iqlim qurşağı, subtropik iqlim, 2-ci rayon (yəni Qanıx-Əyriçay rayonu).

Bu indeksləşdirməyə uyğun olaraq aşağıdakı təbii-kənd təsərrüfatı rayonları ayrılmışdır:

Mil-Cənubi Şirvan (KA-İ1-1), Qarabağ-Şirvan (KA-İ1-2), Biləsuvar-Salyan (KA-İ1-3), Cənubi Ceyrançöl-Acınohur (BQ-I-İ1-1), Qanıx-Əyriçay (BQ-I-İ1-2), Abşeron-Aşağı Qobustan (BQ-I-İ1-3), Cəlilabad-Qızılağac (T-İ1-1), Viləşçay (T-İ1-2), Lənkəran-Astara (T-İ1-3), Şəmkir-Qazax (KQ-I-İ1-1), Cəbrayıl-Zəngilan (KQ-III-İ1-1), Arazyanı (N-İ1-1), Əlibəy-Qəbələ (BQ-I-M-1), Şamaxı-İsmayilli (BQ-I-M-2), Yuxarı-Qobustan (BQ-II-M-1), Dağlıq-Şirvan (BQ-II-M-2), Dəvəçi-Xaçmaz (BQ-III-M-1), Qonaqkənd-Qusar (BQ-III-M-2), Xaltan-Kuzun (BQ-III-M-3), Lerik-Yardımlı (T-M-1), Şamdanqala-Peştəsər (T-M-2), Ağcakənd-Kəmərlı (KQ-I-M-1),

Daşkəsən-Gədəbəy (KQ-I-M-2), Füzuli-Ağdərə (KQ-II-M-1), Şuşa-Umudlu (KQ-II-M-2), Böyük Kirs-Həsənriz (KQ-II-M-3), Daxili-Kəlbəcər (KQ-II-M-4), Ağbənd-Laçın (KQ-III-M-1), Başarat-Minkənd (KQ-III-M-2), Şahbuz-Əylis (N-M-1), Anabad-Biçənək (N-M-2), Böyük Qafqazın yüksək dağlığı (BQ-S-1), Kiçik Qafqazın yüksək dağlığı (KQ-S-1), Talışın yüksək dağlığı (T-S-1), Naxçıvanın yüksək dağlığı (N-S-1).

Ayrılmış təbii-kənd təsərrüfatı rayonlarının hər birinin qısa səciyyəsi verilmişdir. Səciyyədə rayonun daxil olduğu vilayət, yerləşdiyi yer, landşaftı, iqlim göstəricilərindən havanın temperaturu, fəal temperaturların cəmi, yağıntıların miqdarı, eləcə də torpaq örtüyü və kənd təsərrüfatında istifadə vəziyyəti əksini tapmışdır. Bu rayonlaşdırma sistemi respublikanın kənd təsərrüfatının inkişafı ilə bağlı bir sıra məsələlərin həllində müsbət rol oynaya bilərdi, lakin, aparılan rayonlaşdırma heç bir müvafiq səlahiyyətli dövlət orqanı tərəfindən təsdiq edilməmişdir. Təbii ki, bu da həmin rayonlaşdırmadan istifadəni hüquqi baxımdan əsassız etmişdir.

Araşdırmalar göstərir ki, qeyd olunan bu rayonlaşdırma sistemi daha çox fiziki-coğrafi, landşaft, iqlim, torpaq-bitki amillərinə əsaslanarsa da, burada təbii-təsərrüfat və iqtisadi-coğrafi amillər, relyefin şaquli zonallıq prinsipləri və iqlim qurşaqlarına keçid fərqliliyi, ərazi üzrə kənd təsərrüfatının və məhsuldar qüvvələrin səmərəli yerləşdirilməsi, kənd təsərrüfatı sahələrinin ixtisaslaşmasında müasir yanaşmalar, əsas istehsal vasitəsi kimi torpağın keyfiyyət xüsusiyyətləri, həmçinin ətraf mühitin mühafizəsi məsələləri kifayət qədər nəzərə alınmamışdır.

Məsələn, rayonlaşdırmada iqlim qurşaqlarının ayrılmasında dağlıq relyefin şaquli zonallıq prinsipinə uyğun baxarlığı, qurşaqdan-qurşağa keçiddəki fərq nəzərə alınmamışdır. Belə ki, dağlıq ərazilərdə eyni iqlim qurşağında şimal yamacla cənub yamac arasında, eləcə də Soyuq iqlim qurşağından Mülayim iqlim qurşağına, Mülayim iqlim qurşağından İsti iqlim qurşağına keçid birdən-birə baş vermir, burada müəyyən fərqlilik mövcuddur. Ümumi iqlim üzrə rayonlaşdırma aparıldıqda bu fərqlər nəzərə alınmaya bilər, lakin müxtəlif kənd təsərrüfatı bitkilərinin iqlimə həssaslığı baxımından göstərilən fərqlər təbii-kənd təsərrüfatı rayonlaşdırılmasında mütləq nəzərə alınmalıdır.

Rayonlaşdırmada İsti iqlim qurşağının bütövlükdə subtropik iqlim zonasına aid edilməsini də qəbul etmək olmur. Burada subtropikliyin quru və rütubətli əlamətləri diqqətdən kənar qalmışdır. Hansı ki, quru və rütubətli subtropiklərin iqlimi, bitki və torpaq örtüyü, eləcə də kənd təsərrüfatında istifadəsi bir-birindən kəskin fərqlənir. Rütubətli subtropik iqlimə malik olan Lənkəran-Astara ilə quru subtropikə iqlimə malik Abşeron, Kür-Araz, Naxçıvan ərazilərindəki kəskin fərq deyilən fikrin əyani sübutudur.

Bu rayonlaşdırmada Talış təbii-kənd təsərrüfatı vilayətinin ayrılması ilə də razılaşmaq çətindir. Relyef və iqlim baxımından Talış dağ sistemi bir vilayət kimi ayrılır, lakin Lənkəran düzü, Viləşçaydan şimali-şərqə doğru ərazilər, Cəlilabad inzibati rayonunun şərq və şimali-şərq hissəsi Talış dağ sistemində aid edilmir. Bir sıra rayonlaşdırmalarda Talış dağ sistemi də daxil olmaqla bu ərazilər Lənkəran vilayəti kimi ayrılır (2, 3, 5). Hesab edirik ki, bu, daha düzgün yanaşmadır.

Həmçinin qeyd etmək lazımdır ki, mövcud təbii-kənd təsərrüfatı rayonlaşdırılmasında Talış təbii-kənd təsərrüfatı vilayətində ayrılan Viləşçay təbii-kənd təsərrüfatı rayonunun yeri həm xəritə üzərində düzgün göstərilməmişdir, həm də həmin rayonun Viləşçay adlandırılması da məqsədəuyğun deyil. Belə ki, Viləşçay çayı Yardımlı rayonu ərazisində mənbəyini Talış dağlarından götürərək Masallı inzibati rayonu ərazisindən keçməklə Xəzərə tökülür və Yardımlı rayonunda daha geniş sahəni əhatə edir. Viləşçay adlandırılan təbii-kənd təsərrüfatı rayonu isə Masallı inzibati rayonunun

şimal, şərq və cənub ərazisinin 85-90%-ə qədərini əhatə edir, əsasən düzənlik və dağətəyi hissədən ibarətdir. Hesab edirik ki, bunları nəzərə alaraq həmin rayonun Viləşçay deyil, Masallı təbii-kənd təsərrüfatı rayonu adlandırılması daha düzgün olardı.

Buna oxşar bir çatışmazlıq da Daxili-Kəlbəcər təbii-kənd təsərrüfatı rayonunun adı ilə bağlıdır. Bu rayon Kəlbəcər inzibati rayonunun demək olar ki, mərkəzi hissəsini tutur və qərbdən Şərqi Göyçə dağları, şimaldan Murovdağ silsiləsi, şərqdən Qarabağ dağ tirəsi, cənubdan isə Mıxtökən dağları ilə əhatə olunmuşdur. Buranın iqlimi, landşaft xüsusiyyətləri, torpaq-bitki örtüyü də ətraf ərazilərə nisbətən fərqlənir. Bunları nəzərə alaraq hesab edirik ki, bu təbii-kənd təsərrüfatı rayonunu Daxili-Kəlbəcər deyil, Mərkəzi-Kəlbəcər adlandırmaq daha düzgün olardı.

Yeri gəlmişkən bir məsələyə də toxunmağı vacib sayırıq. Aparılan rayonlaşdırmanın xəritələşdirilməsində də ciddi qüsurlara yol verilib. Belə ki, bütün iqlim qurşaqlarının, təbii-kənd təsərrüfatı vilayətlərinin və yarımvilayətlərinin, eləcə də rayonların sərhədləri xəritə üzərində düz xətlə verilmişdir. Bilirik ki, təbiətdə, xüsusilə mürəkkəb relyefə malik olan ərazidə heç bir təbii-coğrafi varlıq düz xətt üzrə formalaşmır (yerləşmir). Rayonlaşmanın materiallarından düzgün və səmərəli istifadəni təmin etmək üçün xəritələşdirmədə bütün bunlar nəzərə alınmalıdır.

Digər bir çatışmazlıq Böyük və Kiçik Qafqaz təbii-kənd təsərrüfatı vilayətləri üzrə yarımvilayətlərin ayrılmasında relyef baxımından ardıcılıq prinsipinin pozulmasıdır. Belə ki, Böyük Qafqazda Cənub yamac təbii-kənd təsərrüfatı yarımvilayəti birinci olduğu halda, Kiçik Qafqazda üçüncüdür və sair bu hal rayonlaşdırmanın xəritələşdirilməsində və məlumatların istifadəsində müəyyən qarışıqlıq yaradır.

Rayonlaşdırmada təbii-kənd təsərrüfatı rayonlarının ayrılmasında daha çox çatışmazlıqlara yol verilmişdir. Onların bəzilərini qeyd etməyi vacib bilirik. Kür-Araz təbii-kənd təsərrüfatı vilayəti bütövlükdə İsti iqlim qurşağında yerləşir və cəmi aşağıdakı üç təbii-kənd təsərrüfatı rayonuna ayrılır:

- Mil-Cənubi Şirvan, Qarabağ-Şirvan və Biləsuvar-Salyan.

Kür-Araz təbii-kənd təsərrüfatı vilayəti ölkənin iqtisadiyyatında olduqca mühüm əhəmiyyətə malikdir. Kənd təsərrüfatında istehsal olunan məhsulların 80-85%-i məhz Kür-Arazın suvarılan torpaqlarının payına düşür. Kür-Araz ovalığı fiziki-coğrafi baxımdan Şirvan, Qarabağ, Mil, Muğan və Salyan düzlərini əhatə edir. İlk baxımdan bu düzlər fiziki-coğrafi xüsusiyyətlərinə görə xeyli oxşar olsalar da, onlar bir çox təbii-iqtisadi amillərə, yerli spesifik xüsusiyyətlərə və adət-ənənələrə görə bir-birindən fərqli cəhətlərə malikdir. Təbii amillər sırasında bu fərq iqlim xüsusiyyətlərində, hidroloji şəraitdə, bitki örtüyündə, xüsusilə torpaqların keyfiyyət xassələrində, iqtisadi amillərə görə isə bu düzlər arasındakı fərq kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalında, istehsala qoyulan vəsait xərcində, rentabellik səviyyəsində və s. özünü aydın göstərir.

Ayrı-ayrılıqda hər bir düzənliyin özünəməxsus spesifikliyi orada fəaliyyət göstərən istehsal subyektlərinə, onların təsərrüfat-maliyyə fəaliyyətinə nəzərə cərpacaq dərəcədə təsir göstərir. Belə ki, Şirvan düzü torpaqlarının mürəkkəb struktura, ağır mexaniki tərkibə, daha çox şoranlıq və şorakətlilik xüsusiyyətlərinə malik olması bu torpaqlardan istifadənin iqtisadi səmərəliliyinə mənfi təsir göstərir. Muğan-Salyan düzünün torpaqları keyfiyyət xüsusiyyətlərinə görə Şirvan düzü torpaqlarına nisbətən məhsuldar olsalar da, Qarabağ-Mil düzü torpaqları ilə müqayisədə aşağı keyfiyyətli hesab olunurlar. Bütün bunlar məhsul istehsalına çəkilən xərcdə kifayət qədər fərq yaradır ki, bu da maya dəyərinin yüksəlməsinə və nəticədə rentabellik səviyyəsində aşağı düşməsinə səbəb olur. Bütün bunlar mövcud təbii-kənd təsərrüfatı rayonlaşdırılmasında mühüm amil kimi nəzərə alınmamışdır.

Qeyd edilənlər, həmçinin Kür-Araz təbii-kənd təsərrüfatı vilayətində yerləşən düzlər

arasındakı fərqli cəhətlər də sübut edir ki, burada ayrılmış təbii-kənd təsərrüfatı rayonları üzrə təkmilləşdirmə aparılmasına böyük ehtiyac vardır. Bunları nəzərə alaraq Kür-Araz təbii-kənd təsərrüfatı vilayətində bu rayonların ayrılmasını daha düzgün hesab edirik: Qarabağ, Mil, Cənubi Şirvan, Cənubi Şərqi-Şirvan, Muğan və Salyan-Neftçala.

Rayonlaşdırmada Cənubi Ceyrançöl-Acınohur və Dağlıq-Şirvan təbii-kənd təsərrüfatı rayonlarının ayrılması da qüsurlu hesab edilə bilər. Belə ki, Cənubi Ceyrançöl-Acınohur rayonu İstiqlim qurşağında Kür çayına qədər bütöv Ceyrançöl massivini, Mingəçevir su anbarı ətrafındakı geniş əraziləri və tam olaraq Acınohur çölünü əhatə edir. Burada Ceyrançöl massivi qeyd edilən digər ərazilərdən həm relyef, həm iqlim, həm də torpaq-bitki örtüyünə görə fərqlənir. Bu fərqlilik deməyə əsas verir ki, Ceyrançöl massivini İstiqlim qurşağına deyil, Mülayim iqlim qurşağında Mülayim isti aqroiqlim yarımvilayətinə aid etmək və buna uyğun olaraq orada “Cobandağ-Elləroyuğu” təbii-kənd təsərrüfatı rayonunu ayırmaq düzgün olardı.

Böyük Qafqaz təbii-kənd təsərrüfatı vilayətinin Cənub-Şərqi yamacında kiçik bir ərazidə Dağlıq-Şirvan rayonunun ayrılmasını da səmərəli hesab etmək olmaz. Bilirik ki, bir çox rayonlaşdırmalarda, o cümlədən iqtisadi rayonlaşdırmada Dağlıq Şirvana Qobustan, Şamaxı, Ağsu, İsmayilli inzibati rayonlarının əraziləri daxildir və bu, 618 min hektardan artıq sahəni əhatə edir. Belə olduğu halda kiçik bir ərazidə Dağlıq-Şirvan təbii-kənd təsərrüfatı rayonunun ayrılmasına ehtiyac qalmır. Hesab edirik ki, bu təbii-kənd təsərrüfatı rayonunu yerləşdiyi ərazidəki adlara uyğun olaraq “Pirsaat-Kelanı (Dübrar)” adlandırmaq məntiqlə uyğun olardı.

Rayonlaşdırmada təkmilləşdirmənin aparılmasında əsas məqsəd ətraf mühit amillərinin təsirini nəzərə alaraq “iqlim-torpaq-bitki” modeli əsasında kənd təsərrüfatının müasir tələblər səviyyəsində dayanıqlı inkişafının təmin edilməsi olduğu üçün rayonlaşdırmada əsas istehsal vasitəsi kimi torpaq ehtiyatlarının nəzərə alınması xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Respublikanın torpaq örtüyü ilə bağlı bir neçə mənbənin materiallarının müqayisəli təhlili göstərdi ki, mövcud rayonlaşdırmada torpaq örtüyünün nəzərə alınmasında bir sıra qeyri-dəqiqliklər yer almışdır. Bunlar daha çox Qarabağ-Şirvan, Mil-Cənubi-Şirvan, Biləsuvar-Salyan, Abşeron-Aşağı Qobustan, Cənubi Ceyrançöl-Acınohur, Daxili-Kəlbəcər, Viləşçay, Lənkəran-Astara, Arazyanı və s. təbii-kənd təsərrüfatı rayonları üzrə ayrılan torpaq örtüyündə özünü göstərir.

Məsələn, ayrılmış Mil-Cənubi Şirvan təbii-kənd təsərrüfatı rayonunda boz-qəhvəyi (şabalıdı) torpaq tipi və onun tünd, adi və açıq yarım tipləri əmələ gələ bilmədiyi halda orada həmin torpaqların yayıldığı göstərilir. Əksinə, həmin rayon ərazisində mövcud olan boz-qonur torpaqlar rayonlaşdırmada verilməmişdir. Yaxud, Abşeron-Aşağı Qobustan təbii-kənd təsərrüfatı rayonunda əmələ gəlmiş dağ-boz qəhvəyi (dağ-şabalıdı), boz-qəhvəyi (şabalıdı), şoran torpaqlar və qumluqlar rayonlaşdırmada öz əksini tapmamışdır. Arazyanı təbii-kənd təsərrüfatı rayonu ərazisində də dağ-qəhvəyi, dağ boz-qəhvəyi (dağ-şabalıdı) torpaq tipləri və onların yarım tipləri əmələ gəlmədiyi halda rayonlaşdırmada həmin torpaqlar göstərilmişdir. Lakin həmin ərazi üçün xas olan şorakətli boz-qonur torpaqlar rayonlaşdırmada nəzərə alınmamışdır. Belə xüsusi çatışmazlıqları xeyli göstərmək olar, biz konkret olaraq onların bəzilərinə qısaca toxunduq.

Şübhəsiz ki, bütün bu qeyd edilənlər təbii-kənd təsərrüfatı rayonlaşdırılmasında əsaslı təkmilləşdirmələr aparılması zərurətini yaradır. Bu zərurəti nəzərə alaraq mövcud rayonlaşdırmada qəbul edilən prinsipləri və yuxarıda göstərilənləri əsas götürərək respublika ərazisində aşağıdakı *cədvəldə* verilmiş təbii-kənd təsərrüfatı rayonlarının ayrılmasını daha düzgün və məqsədə uyğun hesab edirik.

Həmçinin qeyd etmək lazımdır ki, təklif olunan təbii-kənd təsərrüfatı rayonlaşdırılması respublikanın hazırki inzibati-ərazi bölgüsü, ərazi idarəetmə sistemi, ətraf mühitin mühafizəsi və kənd təsərrüfatının müxtəlif sahələrinin inkişafı baxımından yararlıdır. Gələcəkdə respublikada qeyd olunan sahələrdə hər hansı bir dəyişiklik aparılırsa, təbii ki, bu rayonlaşdırma sistemində də müvafiq dəyişikliklər aparmaq lazım gələcək.

Azərbaycan Respublikasında təbii-kənd təsərrüfatı rayonlaşdırılması

İqlim qurşaqları	İqlim yarım qurşaqları	Fəal t-n cəmi 10 ⁰ -ən böyük	Aqroiqlim yarımvilayəti	Aqroiqlim rayonları	Əsas torpaq tip və yarım tipləri	Kənd təsərrüfatında istifadə potensialı
1	2	3	4	5	6	7
Böyük Qafqaz vilayəti (BQ)						
Soyuq (S)-Alp və subalp	Çox soyuq (S _ç)	400-dən kiçik	Şimal-şərq yamac (I)	Böyük Qafqazın şimal-şərq yamacının yüksək dağları (BQ-S _ç -I-1)	İbtidai dağ-çəmən	Qısaömürlü çəmən bitkiləri (bəzi yerlərdə yay otlaqları kimi istifadə oluna bilər)
	Soyuq (S)	800-1500	Cənub yamac (III)	Böyük Qafqazın cənub yamacının yüksək dağları (BQ-S-III-2)	Çimli dağ-çəmən, Bərk çimli dağ-çəmən	Yay otlaqları, örtülü şəraitdə bəzi tərəvəz bitkiləri yetişdirmək mümkündür. Heyvandarlığın inkişafı
Kiçik Qafqaz vilayəti (KQ)						
Soyuq (S)-Alp və subalp	Çox soyuq (S _ç)	400-dən kiçik	Şimal yamac (I)	Kiçik Qafqazın şimal yamacının yüksək dağları (KQ- S _ç -I-1)	İbtidai dağ-çəmən	Qısa ömürlü çəmən bitkiləri (bəzi yerlərdə yay otlaqları kimi istifadə oluna bilər)
	Soyuq (S)	800-1200	Şərq yamac (II)	Kiçik Qafqazın şərq yamacının yüksək dağları (KQ- S-II-2)	Dağ-çəmən, Çimli dağ-çəmən, Bozqır dağ-çəmən	Yay otlaqları, örtülü şəraitdə bəzi tərəvəz bitkiləri yetişdirmək mümkündür. Heyvandarlığın inkişafı
		800-1500	Cənub yamac (III)	Kiçik Qafqazın cənub yamacının yüksək dağları (KQ- S-III-3)		
Lənkəran vilayəti (L)						
Soyuq (S)-Alp və subalp	Soyuq (S)	800-1500	---	Talışın yüksək dağlığı (L-S-1)	İbtidai dağ-çəmən, Bozqırlaşmış çimli dağ-çəmən	Yay otlaqları, örtülü şəraitdə bəzi tərəvəz bitkiləri yetişdirmək mümkündür. Bəzi yerlərdə seyrək meşə. Heyvandarlığın inkişafı

İqlim qurşaqları	İqlim yarım qurşaqları	Fəal t-n cəmi 10 ⁰ -ən böyük	Aqroiqlim yarımvilayəti	Aqroiqlim rayonları	Əsas torpaq tip və yarım tipləri	Kənd təsərrüfatında istifadə potensialı
1	2	3	4	5	6	7
Naxçıvan vilayəti (N)						
Soyuq (S)- Alp və subalp	Çox soyuq (S _ç)	400-800	---	Naxçıvanın yüksək dağlığı (N- S _ç -1)	İbtidai dağ-çəmən, Bozqır dağ-çəmən	Qısaömürlü çəmən bitkiləri (bəzi yerlərdə yay otlaqları kimi istifadə oluna bilər)
Böyük Qafqaz vilayəti (BQ)						
Mülayim (M)	Mülayim sərin (M _s)	800-2000	Şimal-şərq yamac (I)	Xaltan-Kuzun (BQ-M _s - I -1)	Tipik, yuyulmuş və karbonatlı dağ-çəmən, Çimli dağ-çəmən, Tipik qonur dağ-meşə, Tipik və yuyulmuş qəhvəyi dağ-meşə, Bozqırlaşmış dağ-qəhvəyi	Tez və orta yetişən tərəvəz bitkiləri, yem bitkiləri, heyvandarlıq, meşə
	Mülayim (M)	2000-3200		Qonaqkənd-Qusar (BQ-M-I-2)	Tipik və karbonatlı dağ-çəmən, Qonur dağ-meşə, Tipik qəhvəyi dağ-meşə, Bozqırlaşmış dağ-qəhvəyi, Tünd, adi və açıq dağ boz-qəhvəyi	Dənli və dənli paxlalı bitkilər, orta yetişən tərəvəz bitkiləri, üzümçülük, meyvəçilik, yem bitkiləri, heyvandarlıq, meşə
		3200-3800		Şabran (Dəvəçi)-Xaçmaz (BQ-M-I-3)	Dağ boz-qəhvəyi, Bozqırlaşmış dağ-qəhvəyi, Çəmən-qəhvəyi, Çəmən-boz, Boz-qəhvəyi, Subasar çəmən-meşə, Bataqlı-çəmən	Dənli və dənli paxlalı bitkilər, tərəvəz-bostançılıq, üzümçülük, meyvəçilik, yem bitkiləri, heyvandarlıq, meşə
		2400-3000		Pirsaat-Kelən (Dübrar) (BQ-M-II-1)	Qəhvəyi dağ-meşə,	Dənli və dənli paxlalı bitkilər, tərəvəz-bostançılıq,

İqlim qurşaqları	İqlim yarım qurşaqları	Fəal t-n cəmi 10 ⁰ -ən böyük	Aqroiqlim yarımvilayəti	Aqroiqlim rayonları	Əsas torpaq tip və yarım tipləri	Kənd təsərrüfatında istifadə potensialı
1	2	3	4	5	6	7
			Cənub-şərq yamac (II)		Dağ boz-qəhvəyi	yem bitkiləri, heyvandarlıq
		2900-3800		Yuxarı-Qobustan (BQ-M-II-2)	Dağ boz-qəhvəyi, Bozqırlaşmış dağ-qəhvəyi	Dənli və dənli paxlalı bitkilər, tərəvəz-bostançılıq, üzümçülük, yem bitkiləri, heyvandarlıq, qış otlaqları
Mülayim (M)	Mülayim (M)	2600-3800	Cənub yamac (III)	Əlibəy-Qəbələ (BQ-M-III-1)	Çimli dağ-çəmən, Qəhvəyi dağ-meşə, Bozqırlaşmış dağ-qəhvəyi, Tünd, adi, və açıq dağ boz-qəhvəyi	Dənli və dənli paxlalı bitkilər, tütünçülük, meyvəçilik (qismən qərzəkli), yem bitkiləri, heyvandarlıq, meşə
		2700-3800		Şamaxı-İsmayılı (BQ-M-III-2)	Dağ boz-qəhvəyi, Bozqırlaşmış dağ-qəhvəyi, Qəhvəyi dağ-meşə	Dənli və dənli paxlalı bitkilər, tərəvəz-bostançılıq, üzümçülük, meyvəçilik, yem bitkiləri, heyvandarlıq, arıçılıq, meşə
		3800-4400		Çobandağ-Elləroyuğu (BQ-M-III-3)	Dağ boz-qəhvəyi, Boz-qəhvəyi	Dənli və dənli paxlalı bitkilər, tərəvəz-bostançılıq, yem bitkiləri, heyvandarlıq, qış otlaqları
Kiçik Qafqaz vilayəti (KQ)						
Mülayim (M)	Mülayim (M)	1200-2300	Şimal yamac (I)	Daşkəsən-Gədəbəy (KQ-M-I-1)	Dağ-çəmən, Tipik, yuyulmuş və karbonatlı dağ-qara, Qəhvəyi dağ-meşə, Tünd və adi dağ boz-qəhvəyi	Dənli və dənli paxlalı bitkilər, tütünçülük, kartofçuluq, tərəvəzçilik, üzümçülük, meyvəçilik, tut (ipəkçilik üçün), yem bitkiləri, heyvandarlıq, arıçılıq, meşə
		2300-3800		Ağcakənd-Kəmərli (KQ-M-I-2)	Dağ-çəmən, Çimli dağ-çəmən, Dağ boz-qəhvəyi,	Dənli və dənli paxlalı bitkilər, tütünçülük, kartofçuluq,

İqlim qurşaqları	İqlim yarım qurşaqları	Fəal t-n cəmi 10 ⁰ -ən böyük	Aqroiqlim yarımvilayəti	Aqroiqlim rayonları	Əsas torpaq tip və yarım tipləri	Kənd təsərrüfatında istifadə potensialı
1	2	3	4	5	6	7
					Dağ-qəhvəyi, Bozqırlaşmış dağ-qəhvəyi, Qəhvəyi dağ-meşə, Qonur dağ-meşə	tərəvəzçilik, üzümçülük, meyvəçilik, tut (ipəkçilik üçün), yem bitkiləri, heyvandarlıq, arıçılıq, meşə
		2400-3400	Şərqi yamac (II)	Şuşa-Umudlu (KQ-M-II-1)	Qəhvəyi dağ-meşə, Tünd, adi və açıq dağ boz-qəhvəyi	Dənli və dənli paxlalı bitkilər, tütünçülük, yem bitkiləri, heyvandarlıq, meşə
Mülayim (M)	Mülayim (M)	1200-2300	Şərqi yamac (II)	Mərkəzi-Kəlbəcər (KQ-M-II-2)	Çimli dağ-çəmən, Qəhvəyi dağ-meşə, Qonur dağ-meşə, Bozqırlaşmış dağ-qəhvəyi, Bozqırlaşmış dağ-qonur, Dağ qaratorpağa bənzər dağ-çəmən	Dənli və dənli paxlalı bitkilər, kartofçuluq, tərəvəzçilik, yem bitkiləri, heyvandarlıq, arıçılıq, meşə
		1400-2200		Böyük Kirs-Həsəniz (KQ-M-II-3)	Çimli dağ-çəmən, Qəhvəyi dağ-meşə, Qonur dağ-meşə, Dağ boz-qəhvəyi	Dənli və dənli paxlalı bitkilər, yem bitkiləri, heyvandarlıq, meşə
		3200-3800	Füzuli-Ağdərə (KQ-M-II-4)	Qəhvəyi dağ-meşə, Boz-qırlaşmış dağ-qəhvəyi, Tünd, adi və açıq dağ boz-qəhvəyi	Dənli və dənli paxlalı bitkilər, üzümçülük, tütünçülük, tut (ipəkçilik üçün), yem bitkiləri, heyvandarlıq, arıçılıq, meşə.	
		1800-2900	Cənub yamac (III)	Başarat-Minkənd (KQ-M-III-1)	Dağ-çəmən, Çimli dağ-çəmən, Qəhvəyi dağ-meşə, Bozqırlaşmış dağ-qəhvəyi,	Dənli və dənli paxlalı bitkilər, tütünçülük, tut (ipəkçilik üçün), yem bitkiləri, heyvandarlıq, meşə

İqlim qurşaqları	İqlim yarım qurşaqları	Fəal t-n cəmi 10⁰-ən böyük	Aqroiqlim yarımvilayəti	Aqroiqlim rayonları	Əsas torpaq tip və yarım tipləri	Kənd təsərrüfatında istifadə potensialı
1	2	3	4	5	6	7
					Qonur dağ-meşə	
		2900-3800		Ağbənd-Laçın (KQ-M-III-2)	Karbonatlı qəhvəyi dağ-meşə, Bozqırlaşmış dağ-qəhvəyi, Adi və açıq dağ boz-qəhvəyi	Dənli və dənli paxlalı bitkilər, üzümçülük, tut (ipəkçilik üçün), yem bitkiləri, heyvandarlıq, arıçılıq, meşə
Lənkəran vilayəti (L)						
		2200-3800	---	Lerik-Yardımlı (L-M-1)	Yuyulmuş və karbonatlı qonur dağ-meşə, Zəif podzollaşmış dağ-meşə, Qəhvəyi dağ-meşə, Bozqırlaşmış dağ-qəhvəyi, Dağ boz-qəhvəyi	Dənli və dənli paxlalı bitkilər, tütünçülük, üzümçülük, meyvəçilik, yem bitkiləri, heyvandarlıq, arıçılıq, meşə
Mülayim (M)	Mülayim (M)	1800-2200	---	Şamdanqala-Pestəçər (L-M-2)	Çimli dağ-çəmən, Bozqır çəmənlaşmış dağ-çəmən, Qonur dağ-meşə	Yem bitkiləri, heyvandarlıq, yay otlaqları, meşə
Naxçıvan vilayəti (N)						
		2700-3800	---	Şahbuz-Əylis (N-M-1)	Dağ-qəhvəyi, Bozqırlaşmış dağ-qəhvəyi, Tünd, adi və açıq dağ boz-qəhvəyi	Dənli və dənli paxlalı bitkilər, üzümçülük, meyvəçilik, yem bitkiləri, heyvandarlıq, arıçılıq
Mülayim (M)	Mülayim (M)	1200-2700	---	Anabad-Biçənək (N-M-2)	Qəhvəyi dağ-meşə, Bozqırlaşmış dağ-qəhvəyi, Bozqır dağ-çəmən	Yem bitkiləri, heyvandarlıq, yay otlaqları, arıçılıq
Böyü Qafqaz vilayəti (BQ)						
İsti (İ)	Mülayim isti (İ _m)	3800-4600			Dağ boz-qəhvəyi, Tünd, adi və	Dənli və dənli paxlalı bitkilər, üzümçülük, quru

İqlim qurşaqları	İqlim yarım qurşaqları	Fəal t-n cəmi 10 ⁰ -ən böyük	Aqroiqlim yarımvilayəti	Aqroiqlim rayonları	Əsas torpaq tip və yarımтиплəri	Kənd təsərrüfatında istifadə potensialı
1	2	3	4	5	6	7
			Cənub yamac (III)	Şərqi Ceyrançöl-Acınohur (BQ-İ _m -III-1)	açıq boz-qəhvəyi, Boz, Subasar allüvial-çəmən	subtropik meyvəçilik, yem bitkiləri, heyvandarlıq, qış otlaqları
		3800-4300		Qanıx-Əyriçay (BQ-İ _m -III-2)	Tipik, yuyulmuş və karbonatlı çəmən-qəhvəyi, Çəmən-meşə, Bataqlı çəmən-meşə	Tütüncülük, meyvəçilik (o cümlədən qərzəkli), tut (ipəkçilik üçün), gülçülük, çayçılıq, arıçılıq, yem bitkiləri, heyvandarlıq
		3800-4400		Abşeron-Aşağı Qobustan (BQ-İ _m -III-3)	Primitiv boz, Boz, Açıq-boz, Boz-qonur	Üzümçülük, quru subtropik meyvəçilik, şəhərtrafi tərəvəz-bostançılıq, zəfərançılıq, heyvandarlıq, quşçuluq, yem bitkiləri, qış otlaqları
Kiçik Qafqaz vilayəti (KQ)						
İsti (İ)	Mülayim isti (İ _m)	3800-4400	Şimal yamac (I)	Şəmkir-Qazax (KQ-İ _m -I-1)	Tünd, adi və açıq boz-qəhvəyi, Çəmən boz-qəhvəyi, Subasar çəmən, Bataqlı-çəmən	Dənli və dənli paxlalı bitkilər, tərəvəzçilik, kartofçuluq üzümçülük, meyvəçilik, yem bitkiləri, heyvandarlıq, arıçılıq
İsti (İ)	Mülayim isti (İ _m)	3800-4500	Cənub yamac (III)	Cəbrayıl-Zəngilan (KQ-İ _m -III-2)	Tünd, adi və açıq dağ boz-qəhvəyi, Boz-qəhvəyi, Açıq boz-qəhvəyi	Dənli və dənli paxlalı bitkilər, tütüncülük, kartofçuluq, tərəvəz-bostançılıq, tut (ipəkçilik üçün), üzümçülük, meyvəçilik, yem bitkiləri, heyvandarlıq, arıçılıq
Kür-Araz vilayəti (KA)						
		3800-4600	---	Qarabağ (KA-İ _{mqs} -1)	Tünd, adi və açıq boz-	Dənli və dənli paxlalı bitkilər,

İqlim qurşaqları	İqlim yarım qurşaqları	Fəal t-n cəmi 10 ⁰ -ən böyük	Aqroiqlim yarımvilayəti	Aqroiqlim rayonları	Əsas torpaq tip və yarım tipləri	Kənd təsərrüfatında istifadə potensialı
1	2	3	4	5	6	7
İsti (İ)	Mülayim isti (İ _m)				qəhvəyi, Çəmən-boz, Boz, Açıq-boz, Subasar çəmən-meşə, Subasar çəmən	pambıqçılıq, üzümçülük, meyvəçilik, heyvandarlıq, qış otlaqları, arıçılıq
		4400-4600	---	Mil (KA-İ _{mqs} -2)	Boz-qonur, Çəmən-boz, Boz, Çəmən-meşə (tuqay), Subasar-çəmən, Bataqlı-çəmən	Dənli və dənli paxlalı bitkilər, pambıqçılıq, tərəvəz-bostançılıq, üzümçülük, meyvəçilik, heyvandarlıq, yem bitkiləri, qış otlaqları
Lənkəran vilayəti (L)						
İsti (İ)	Mülayim isti (İ _m)	3800-4500		Cəlilabad-Qızılağac (L-İ _m -1)	Dağ boz-qəhvəyi, Adi və açıq boz-qəhvəyi, Yuyulmuş və karbonatlı çəmən - qəhvəyi, Çəmən-boz, Bataqlı-çəmən	Dənli və dənli paxlalı bitkilər, tərəvəzçilik, kartofçuluq, üzümçülük, meyvəçilik, çəltikçilik, yem bitkiləri, heyvandarlıq
				Masallı (L-İ _{mrs} -2)	Podzollu sarı-meşə, Podzollu-sarı, Çəmən-qəhvəyi, Subasar-çəmən, Bataqlı-çəmən	Dənli və dənli paxlalı bitkilər, tərəvəzçilik, meyvəçilik, çayçılıq, çəltikçilik, yem bitkiləri, heyvandarlıq
		3800-4600		Lənkəran-Astara (L-İ _{mrs} -3)	Podzollu sarı-meşə, Qleyli podzollu-sarı, Podzollu-sarı, Subasar-çəmən, Bataqlı-çəmən	Tərəvəzçilik, çayçılıq, sitrus meyvəçiliyi, çəltikçilik, yem bitkiləri, heyvandarlıq, meşə

İqlim qurşaqları	İqlim yarım qurşaqları	Fəal t-n cəmi 10 ⁰ -ən böyük	Aqroiqlim yarımvilayəti	Aqroiqlim rayonları	Əsas torpaq tip və yarım tipləri	Kənd təsərrüfatında istifadə potensialı
1	2	3	4	5	6	7
Kür-Araz vilayəti (KA)						
İsti (İ)	İsti (İ)	4200-4600	---	Cənubi-Şərqi Şirvan (KA-İ _{qs} -1)	Boz, boz-çəmən, Çəmən-boz, Çəmən-meşə (tuqay), Subasar çəmən-meşə, Subasar-çəmən, Bataqlı-çəmən	Dənli və dənli paxlalı bitkilər, pambıqçılıq, tərəvəz-bostançılıq, meyvəçilik, çəltikçilik, yem bitkiləri, qış otlaqları, heyvandarlıq, ildə 2 dəfə məhsul
		4500-4800	---	Cənubi-Şirvan (KA-İ _{qs} -2)	Boz-qonur, Açıq-boz, Çəmən-boz, Çəmən-meşə (tuqay), Subasar-çəmən, Bataqlı-çəmən	Dənli və dənli paxlalı bitkilər, pambıqçılıq, tərəvəz-bostançılıq, tut (ipəkçilik üçün), üzümçülük, meyvəçilik, çəltikçilik, yem bitkiləri, heyvandarlıq, qış otlaqları, ildə 2 dəfə məhsul
		4300-4500	---	Muğan (KA-İ _{qs} -3)	Boz-qəhvəyi, Boz, Açıq-boz, Primitiv-boz, Çəmən-meşə (tuqay), Bataqlı-çəmən	Dənli və dənli paxlalı bitkilər, pambıqçılıq, tərəvəz-bostançılıq, meyvəçilik, çəltikçilik, yem bitkiləri, qış otlaqları, heyvandarlıq, ildə 2 dəfə məhsul
			---	Salyan-Neftçala (KA-İ _{qs} -4)	Boz, boz-çəmən, Çəmən-boz, Çəmən-meşə (tuqay), Subasar-çəmən, Bataqlı-çəmən	Dənli və dənli paxlalı bitkilər, pambıqçılıq, tərəvəz-bostançılıq, üzümçülük, meyvəçilik, çəltikçilik, yem bitkiləri, heyvandarlıq, ildə 2 dəfə məhsul

İqlim qurşaqları	İqlim yarım qurşaqları	Fəal t-n cəmi 10⁰-ən böyük	Aqroiqlim yarımvilayəti	Aqroiqlim rayonları	Əsas torpaq tip və yarım tipləri	Kənd təsərrüfatında istifadə potensialı
1	2	3	4	5	6	7
Naxçıvan vilayəti (N)						
İsti (İ)	İsti (İ)	3800-4800	---	Arazyanı (N-İ _{qs} -1)	Boz-qonur, Şorakətli boz-qonur, Boz, Açıq-boz, Primitiv-boz, Boz-çəmən, Subasar-çəmən	Dənli və dənli paxlalı bitkilər, üzümçülük, meyvəçilik, yem bitkiləri, heyvandarlıq

Mənbə: Müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Nəticə

Kənd təsərrüfatının, torpaq və bitki örtüyünün ətraf mühitə, xüsusilə təbii-iqlim şəraitinə həssaslığı nəzərə alınaraq hazırda dünyada qlobal problemə çevrilmiş iqlim dəyişmələrinin təsiri daima diqqətdə saxlanılmalı, yaranan problemlərin aradan qaldırılması üçün mümkün tədbirlərin həyata keçirilməsi təmin edilməlidir.

Ətraf mühitdə baş verən dəyişikliklərin iqtisadiyyatın önəmli sahəsi sayılan kənd təsərrüfatına təsir səviyyəsinin müəyyən edilməsi, ölkə ərazisində kənd təsərrüfatı sahələrinin düzgün yerləşdirilməsi, kənd təsərrüfatında ixtisaslaşmanın tətbiqi, təbii sərvətlərdən səmərəli istifadə edilməsi, məhsul istehsalının artırılması, kənd təsərrüfatında risklərin qarşısının alınması, ətraf mühitin mühafizəsi, ümumilikdə kənd təsərrüfatının müasir tələblər səviyyəsində dayanıqlı inkişafının təmin edilməsi baxımından mövcud təbii-kənd təsərrüfatı rayonlaşdırılmasının təkmilləşdirilməsi zərurəti yaranmışdır.

Mövcud təbii-kənd təsərrüfatı rayonlaşdırılmasında şaquli zonallıq prinsipinə uyğun olaraq dağlıq ərazilərdə relyefin baxarlığı, iqlim qurşaqlarındakı keçid fərqi, təbii-kənd təsərrüfatı vilayətlərinin və rayonlarının ayrılması, kənd təsərrüfatında başlıca istehsal vasitəsi olan torpaqların əmələgəlməsi və onların keyfiyyət xüsusiyyətləri ilə bağlı müvafiq çatışmazlıqlara yol verildiyi müəyyən edilmişdir. Həmin çatışmazlıqların aradan qaldırılması məqsədilə təklif olunan təbii-kənd təsərrüfatı rayonlaşdırılmasında aidiyyəti istiqamətdə müvafiq təkmilləşdirmələr aparılmışdır.

Ədəbiyyat

1. Axundov İ.M. "Azərbaycan SSR-in aqroekoloji rayonlaşdırılması". Bakı, 1961, 261 s.
2. Azərbaycan SSR-nin Atlası (rus dilində). Bakı, 1963, 213 s.
3. Azərbaycan Respublikasının Torpaq Atlası. Bakı, 2007, 127 s.
4. Azərbaycan Respublikasının təbii-kənd təsərrüfatı rayonlaşdırılmasının müasir tələblərə uyğun təkmilləşdirilməsi. AMEA Coğrafiya İnstitutunun hesabatı, Bakı, 1994, 151 s.

5. Əlizadə E.K., Əyyubov N.H., Müseyibov M.A. və başqaları – Coğrafiya. Qəbul imtahanına hazırlaşanlar, yuxarı sinif şagirdləri və müəllimlər üçün vəsait, Bakı, 2012, 347 s.
6. Əyyubov Ə.C. “Azərbaycan SSR-i iqliminin bonitirovkası” (rus dilində). Bakı, 1975, 148 s.
7. Nadirov A.A., Budaqov B.Ə., Ələsgərov A.K. “Azərbaycan Respublikasının iqtisadi-coğrafi rayonlaşdırılmasının yeni istiqamətdə təkmilləşdirilməsi”. Azərbaycan EA-nın Xəbərləri (iqtisadiyyat seriyası), Bakı, 1995, №1-4, s. 3-9.
8. Süleymanov G.M. “Qlobal iqlim dəyişmələri: - Ətraf Mühit və Təhlükəsizlik”. Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi.

https://cesd.az/new/wp-content/uploads/2012/11/Ekologiya_tebii-servetler_nazirliyi.pdf

Dr. A.H. Valiyev

Agricultural Research Center, scientific secretary

Improvement of natural and agricultural district of Azerbaijan

Summary

The aim of the study is to improve the natural and agricultural zoning the country from the point of view of modern requirements based on the "climate-soil-plant" model to assess the impact of changes in the environment on agriculture as an important sector of the economy. The research was carried out on the basis of methods - scientific abstractions, research, systematic and comparative analyzes, logical generalizations.

The article analyzes the schemes of natural and agricultural zoning, developed in Azerbaijan to date, and indicates their shortcomings. At the same time, a new natural-agricultural zoning was proposed in accordance with the requirements of the rational use of natural resources (land and water resources), the correct placement of agricultural lands in the country, taking into account the impact of the environment in modern conditions.

The results of the study can be used with the correct placement of agricultural crops in the country, the application of modern agrotechnical measures, the development of appropriate programs and projects related to the development of agriculture, as well as in the educational process of the relevant higher educational institutions.

Keywords: *agriculture, zoning, environment, climate, active temperature, natural and economic zoning, soil type and subtypes, agricultural crops.*

Д.э.н., А.Х. Велиев
Центр аграрных исследований, ученый секретарь

Усовершенствование природно-сельскохозяйственного районирования Азербайджана

Резюме

Целью исследования является усовершенствование природно-сельскохозяйственного районирования страны с точки зрения современных требований на основе модели «климат-почва-растение» для оценки воздействия изменений в окружающей среде на сельское хозяйство как важной отрасли экономики. Исследования были выполнены на основе методов – научных абстракций, исследований, систематических и сравнительных анализов, логических обобщений.

В статье анализируются схемы природно-сельскохозяйственного районирования, разработанные в Азербайджане к настоящему времени, и указываются их недостатки. При этом было предложено новое природно-сельскохозяйственное районирование в соответствии с требованиями рационального использования природных ресурсов (земельных и водных ресурсов), правильного размещения сельскохозяйственных земель в стране с учетом воздействия окружающей среды в современных условиях.

Результаты исследования могут быть использованы при правильном размещении сельскохозяйственных культур в стране, применении современных агротехнических мероприятий, разработке соответствующих программ и проектов связанных с развитием сельского хозяйства, а также в учебном процессе, соответствующих высших учебных заведениях.

Ключевые слова: *сельское хозяйство, районирование, окружающая среда, климат, активная температура, природно-хозяйственное районирование, тип и подтипы почв, сельскохозяйственные культуры.*